POPULARIZÁCIA JAZYKA, KOMUNIKÁCIE A KULTÚRY VYJADROVANIA V MONOGRAFICKEJ PODOBE

FINDRA, Ján: *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martin: Vydavateľstvo Osveta 2013. 240 s. ISBN 978-80-8063-385-1

V špecializovanej tematickej rubrike na stránkach dnes už zaniknutého dvojtyždenníka vlády Slovenskej republiky *Verejná správa* počas celého predchádzajúceho desaťročia nachádzali svoje stále miesto texty s variáciami na komunikačné interakcie medzi ľuďmi a s jemným, ale vždy prítomným sociokultúrnym podloží. Konceptne a obsahovo sa viazali na prirodzený jazyk, kultúru vyjadrovania, dorozumievanie v pracovnom styku a na estetiku, jazykovú výchovu, rétorickú sféru a školskú prax. Ich autorom je jazykovedec, univerzitný učiteľ, argumentačne presvedčivý zástanca realistickej vedeckovýskumnej a metodicko-pedagogickej línie vo vzťahu k jazyku a komunikovaniu.

Profesor Ján Findra systematicky pripravoval a v zmienenom periodiku postupne uverejnil takmer poldruhej stovky populárno-vedeckých článkov. Texty adresoval „... bežným používateľom jazyka, ktorým záleží na kultúre a kultivovanosti ich jazykového prejavu“. Svoju pozornosť zameriaval na bežné pravopisné a gramatické ťažkosti v jazykovej praxi, na problematiku výstavby jazykových prejavov – zmysluplných celkov s poverením niest' vecnú a/alebo estetickú informáciu. Nevzdal sa pritom možnosti, ktorú mu poskytoval obhospodarovaný publikačný priestor – prístupne, bez mentorovania ovplyvňovať „... jazykovú, štýlovú a komunikačnú normu i normu spoločenského správania“ (oba citáty z predhovoru, s. 9). V jadre publikovaných textov teda oprávnenne spočívajú ustálené a overené pravidelnosti, osobitosti, ale aj asymetrie, trasoviská, možné obmeny či nevýrazné súbežnosti v jazykovom (rečovom) dorozumívaní, ktoré sa uskutočňuje v rozmanitých komunikačných sférach a situáciách. Každý príspevok napriek časopisecky obmedzenej publikačnej ploche necelých troch normostrán nadobudol výstavbový skelet, významovú tvár a výrazový tvar inšpiratívneho posolstva.

Texty už vo svojom domovskom časopiseckom prostredí pravidelne a úspešne oslovovali široký okruh svojich vnímavých čitateľov. Tí si na cyklickosť zvykli, nadväzovali s redakciou a autorom kontakty a oslovovali ich s novými či „večne zelenými“ podnetmi. Viaceré populárno-náučné články z tematickej rubriky *Verejnej správy* tak priamo reagovali na čitateľský záujem, postrehy a otázky. Stali sa tak pohotovou, prístupnou tranzitnou plochou na plnenie širšieho sociokultúrneho poslania. O nenútenom, bezprostrednom vzťahu autora s okolím svedčia prvky, prostriedky a prejavy dialogickosti, patričný situačný kontext a aktuálne reálie. Tieto črty dodávajú textom popri ich odbornej hodnote a výrazovej prítlačivosti osobitú patinu, podporujú pútavosť a zvýrazňujú kultúrno-spoločenské podložie tvorivých úsilí. Uvedené sklonky nie sú pre autora ničím výnimočným. Spoluutvárali totiž aj Findrovu známu, dodnes vysoko hodnotenú reťaz jedenástich esejisticky ladených štúdií *Jazyk, reč, človek* (Bratislava, 1998). Napokon nie sú neprítomné ani v reprezentatívnom diele s výberom vedeckých štúdií *Jazyk v kontextoch a v textoch* (Banská Bystrica, 2009).

Už pri vnímaní pôvodných textov bolo zjavné, že žánrové dispozície populárno-náučného článku a vymedzené miesto postačujú na výstižné uchopenie čiastkovej problematiky a na zvýraznenie jej zmyslu a poslania. Na vykreslenie hĺbkového motivického podložia – máme

na myslí tematické prielivy a väzby, pevný metodologický pôdorys, prepojenie diachrónneho a synchronného prístupu a kauzálné okolnosti – sa zoradenie pôvodne sólových príspevkov do knižnej podoby ukazuje ako prínosný počín. Z jedného uhla pohľadu sa takto posilňuje vzťahovo-výkladový základ jednotlivých textov, na druhej strane sa zvyrazňuje ich celkový význam. Aj uvedené charakteristiky vedno s odporúčaniami z odborných kruhov a čitateľského okolia podporili autorské rozhodnutie, aby texty vyšli v monografickom stvárnení. (Pôvodca recenzie sa neskromne hlási k tým, ktorí v prof. Findrovi podnecovali zámer a podporovali rozhodnutie, že články by jednoznačne mali vyjsť v ucelenej knižnej podobe.)

Pri zameraní pozornosti na dielo je namieste uviesť jeho profilové faktografické údaje. Kniha pozostáva zo 137 textov, zoskupených do troch symetricky vystavaných a obsahovo-tematicky korešpondujúcich súborov. Spojovaciú líniu medzi nimi utvára ponímanie jazyka ako antropokultúrnej substancie so zreteľným univerzálnym jadrom – dejinne pestovanou, spoločensky uznávanou, individuálne zachovávanou i prakticky uplatňovanou, resp. využívanou hodnotou.

Podstatnou architektonickou črtou príspevkov je účelne vybudovaný kompozičný oblúk, prirodzene cizelovaný s ohľadom na vymedzený predmet pozornosti, tematiku a pragmatické zameranie toho-ktorého pristavenia. Vstup do textu utvára iníciačný „neuralgický bod“ – spravidla náčrt či poukaz na nápadný, neobvyklý či priam sporný dorozumievací prvok, prostriedok alebo postup, ktorý väzí v niektorej z jazykových rovín a zároveň je v dotyku s ďalšími úrovňami jazykovo-komunikačného diasystému. Podnet je po svojom ohraničení uvedený do patričných vzťahov a súvislostí a priezračne vysvetlený. Odbornú a argumentačnú oporu pritom utvárajú vybrané zdroje, ktoré sú prístupné každému kultivovanému komunikantovi – slovníky, príručky, textové vzorky a rozmernejšie komunikáty z mediálnej oblasti, webových prostredí, poukázania a odkazy na medzijazykové vzťahy a pod. Odborný názor a metodický zámer sa napokon uzatvára nementorským, racionálnym poučením – odporúčaním s umiestnením problematiky v kontexte a so zdôraznením kultúrneho a hodnotového rozmeru národného jazyka. Nezriedka sa tak deje pričinením uváženeho autorského zaradovania aj osobnejších náhľadov a postojov k predmetu pozornosti.

Pozrime sa bližšie na trojicu okruhov v ich obsahovo-motivickej súvzťažnosti, predstavme ich záujmový areál a zvyraznime nosné príspevky.

I. Jazyková komunikácia a tvorba zmysluplného (v obsahu trochu prekvapivo „aktuálneho“) textu. Hlavné poslanie diela zvyrazňujú hutné pristavenia pri lingvokomunikačných univerzáliách (*Faktory komunikačnej situácie; Normy v medziľudskej komunikácii; Model jazykovej komunikácie*). Významovo ich podporujú úvahy o podstate jazyka, reči a komunikovania (*O dvoch existenčných svetoch jazyka; Vzťah medzi jazykom a rečou; Jazyk ako živý organizmus*). V rámci postupu od všeobecného k špecifickému sa predstavujú otázky výstavby textu – jazykového prejavu, komunikátu – so svojou humanocentrickou výbavou a dialogickým potenciálom (*Architektonika jazykového prejavu; Obsahová náplň jazykového prejavu; Formálna stavba jazykového prejavu*). Na miesto vety v texte a koniec koncov aj na samotnú neúspešnosť komunikácie poukazujú úvahy s väzbami medzi syntaxou a kontextom (*Myšlienkový obsah textu a stavba vety; Nadväznosť viet v kontexte a texte; Väzba stavebných jednotiek a textu*). Neodmysliteľnú súčasť prvého súboru utvárajú navzájom korešpondujúce pristavenia pri zásadnom pojmovo-terminologickom inštrumentárii z teórie komunikácie (*O komunikačnom zámere a komunikačnom pláne; Komunikačná kompetencia a prepínanie*

kódu; *Jazyková a komunikačná kompetencia*). Tematický blok uzatvára tucet príspevkov – zaoberajúcich etnolingvistických sond, kontúrujúcich vývin slovenčiny (*Slovenský jazyk v premenách času*; *Štúrovo riešenie jazykovej situácie*; *Zápas o novú podobu spisovného jazyka*), formovanie a sprievádzanie národnej línie v jazyku a poukazujúcich na jeho hodnototvorné ambície (*O našom vzťahu k jazyku ako hodnote*; *Jazyková komunikácia a snobizmus*; *Národný jazyk a naša národná náтура*).

Teoreticko-komunikačne inšpirované články tvoria pohotové premostenie uvedených tematických okruhov, keď to autor považuje za potrebné. V prvom bloku i v celej knihe preto prirodzene nenachádzajú štatisticky pevnejšie miesto. Textom koncepčne zameraným na etické stránky, estetiku a logický pôdorys jazykovej komunikácie vrátane pohotovej argumentácie (č. 10, 21 – 23) by skôr prosper presun do druhého súboru.

II. *Výber výrazu: etika, estetika a logika textu*. 48 príspevkov je zacielených na systémovo-funkčné predstavenie inventára výrazových prostriedkov a kompozičných postupov vedno s možnosťami na tvorbu pohotového, primeraného a priesačného textu. Autor nadhľadovo, pritom s dôvernou znalosťou príslušnej problematiky sleduje a pútavo predstavuje „správanie sa“ vybraných výstavbových elementov v sieti komunikačných podmienok a predpokladov, vo väzbách na ich poslanie, úlohy a uplatnenie podľa kontextu a situácie. Texty sa opäť predstavujú v kónickom usporiadaní podľa odstupňovania od všeobecného k špecifickému. J. Findra si vecne, plasticky všima úžasne rozmernej, občas aj rozmarný svet slova (*Slovná zásoba a výber výrazu*; *Významové a funkčné premeny slova v kontexte*; *Kontextové významy slova a logika jazyka*). Cez funkčný priezor glosuje výskyt príznakových, nápadných, nezriedka „evergrínovo“ žijúcich pomenovaní a slovných spojení, ktoré si po oddychu na okraji slovnnej zásoby znova našli cestu na synchrónne dočasné či trvalejšie komunikačné výsledie (*Správne a vhodné jazykové výrazy*; *Príležitostné a módné používané slová*; *Používanie výplnkových, významovo prázdnych slov*).

Na križovatke oprávneného – primeraného – komunikačne úspešného sa exponuje Findrov synergický, nie priamočiary normativistický prístup k problematike kultúry vyjadrovania. Tolerantná, štylisticky motivovaná koncepcia sa prejavuje v previazaní lexiky s morfológickou rovinou jazykového systému, predstavenou v poslednej tretine kapitoly (*O skloňovaní niektorých podstatných mien*; *Funkčné využívanie zámen vo vete a v texte*; *Funkčné využívanie prísloviak v texte*; *Časť a subjektívne vyjadrovania*; *Štylistika gramatickej kategórie rodu*). Autor neupozorňuje, osvetársky nevzdvihuje len tzv. správne, „dobré“ (spisovné) slovníkové prvky a gramatické prostriedky. Kritické videnie vyrovnáva príťažlivosťou názvov príspevkov a výstižným výberom príkladov. Vecne zvažuje ich obsahovo-myšlienkovú výbavu a (kon)textové predurčenie, poukazuje na zmysel, poslanie a účel a podporuje ich uplatnenie v komunikácii, hlásiacej sa k termínu-pojmu „kultúra vyjadrovania“. Druhý oddiel napriek pristaveniam pri zdanlivých drobnostiach takto poskytuje presvedčivú argumentačnú platformu na potvrdenie únosnosti a terminologickej priesačnosti jednej zo súčastí názvu knihy.

III. *Ústna a písomná forma prejavu v masmediálnej a rétorickej komunikácii*. Zbierka je ideovo, motivicky a kompozične napojená na obe predchádzajúce kapitoly. Jej architektonický skelet vyrastá zo vzťahovo-príčinne poňatej siete individuálnych a sociálnych determinantov komunikácie, ktoré J. Findra dôkladne rozpracoval už na počiatku 90. rokov vo svojej významnej štúdii (prvý sociolingvistický konferenčný zborník *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*; Banská Bystrica 1991). Veľká pozornosť je venovaná vzťahovým va-

riaciám medzi dvojicami oficiálnosť – neoficiálnosť a predovšetkým ústnosť – písomnosť. Zmienené dichotómie sú najmä v dnešnom elektronicky determinovanom komunikačnom prostredí nezriedka vo vzťahu vzájomného prieniku a rázneho nivelizovania svojich donedávna petrifikovaných črt (*Oficiálnosť – neoficiálnosť v jazykovom prejave; Napätie medzi ústnosťou a písomnosťou; Slovenčina v elektronických médiách*). Autor preto nachádza vďačný argumentačný priestor v internetovom prostredí (*Internet – nový komunikačný fenomén; Výhody a nevýhody internetovej komunikácie; Reč prezradí človeka aj na internete; Internet, čítovanie a jazyková hra; Internet, jazyková kultúra a využívanie slangu*). Nezdržiava sa však iba pri „sieti sietí“, ale zovšeobecňujúco nasmerúva pozornosť na dynamickú oblasť elektronických médií vrátane mediálnej komunikácie (*Slovenčina v elektronických médiách; Intonácia v elektronických médiách; Trhové prostredie v médiách alebo na čom sa vozia slovenské celebrity*). Elektronická platforma mu otvára dvere na praktické odporúčania s využitím v bežnom dorozumievacom styku a vo vyučovaní „jazyka, nie o jazyku“ v školách, ako rád hovorí svojím nespočítaným študentským generáciám (*Jazyk, pravopis a logika textu; Čo učiť v škole, ak sa zruší ypsilon; O pravopise a výslovnosti slov a slovných spojení; O problémoch s písaním čísloviek a prísloviek; Funkcia úvodzoviek v písaných textoch*).

Aj trvalo, viacrozmerne a viacvrstvom prejavovaný záujem renomovaného štylistika o „fenomén e-“ poukazuje na zásadný fakt. Už vskutku dozrel čas na programové teoretické úvahy o reálnom konštituovaní „elektronického štýlu“ („e-štýlu“) a o posilňovaní jeho komunikačno-pragmatického statusu. Tak sa zároveň otvárajú potrebné a schodné trasy na rozširovanie akčného rádia lingvistickej štylistiky a súbežne, resp. následne aj na prínosné didaktické uchopenie tejto naliehavej výzvy.

Metodicko-praktické pristavenia v treťom oddiele odкрývajú pôsobivý priestor na predstavenie rečníckej komunikačnej sféry v jej dynamickej celistvosti s prednosťami a obmedzeniami. Viac než dve desiatky textov s rétorickou problematikou synesteticky uzatvárajú recenzovaný výber. Okrem vyústenia motívov do areálu, v ktorom je jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania priam v súznení, záverečné príspevky prirodzene posilňujú spojivá jednak s autorovými skoršími prácami v reťazci rétorika – ústny prejav – umelecký prednes, a jednak s nateraz najnovšou knižnou prácou z tejto línie *Javisková reč a umelecký prednes* (Banská Bystrica, 2010). Takto sa monograficky zostavený výber včleňuje do rangu viacfunkčných prác so zacielením na kultivovaného používateľa (slovenského) jazyka v komunikácii.

Kniha nemá (nepotrebuje mať) úvod ani záver. Predhovor je vyvážený výpovedne nasýteným, pritom jemne kontúrovaným textom uverejneným na zadnej časti obálky od autorovho kolegu a priateľa prof. Slavomíra Ondrejoviča, jedného z dvojice recenzentov rukopisnej verzie. Náročný príjemca by kvitoval neprítomnosť málopočetných nekorigovaných zaváhani v niektorých príspevkoch. Používateľsky príjemnú orientáciu v publikácii by podporil výstižný vecný register, hoci v prácach svojho druhu nie je podmienkou.

Netreba teda zdôrazňovať, že Ján Findra usporadúva súčasti svojho publikačného počínu do kompaktného textového súboru na osi všeobecné, teoretické, spoločenské – jedinečné, praktické, individuálne. Súhrne povedané, viacero textov sa obsahovo-tematicky sústreďuje na problematiku komunikovania a na (vý)stavbu textu. Prevažujúci počet sa však viaže na osobitosti, váhania, prejavy bezradnosti, nezriedka návratné jazykové nejasnosti, omyly či priam ľahkovážne nedostatky v jazyku/reči, na ťažkosti pri uplatňovaní nadvetných (členiacich) súčastí, grafiky a interpunkcie a pod. v dorozumievaní prostredníctvom národného jazy-

ka. Ako motivický, žánrový a „profylaktický“ svorník sa pritom exponuje idea, metodologické predpoklady a praktické dosahy kultúry vyjadrovania. Autor sa stáva kompetentným sprievodcom svojich komunikačných partnerov pri hľadaní odborne ukotvených, pritom čitateľných odpovedí a pri nachádzaní priezračných inšpirácií na hodnotné, kultivované putovanie v ustavične sa meniacom svete a živote modernej slovenčiny. Fundovane potvrdzuje úlohy jazyka ako dorozumievacieho prostriedku, poslanie kódovej sústavy so značným stupňom univerzality. Súbežne však zdôrazňuje zásadnú humanistickú myšlienku o uplatňovaní jazyka ako regulatívu medziľudských vzťahov, zodpovedného správania sa a konania jednotlivca v spoločnosti. Takéto náhľady na prevrstvenie jazykovej a sociálnej roviny v ľudskej spoločnosti sa vzdávajú od tradičnejšie poňatých jazykových poradní, známych a pestovaných aj v našom sociokultúrnom prostredí.

Dnešné „prepragmatizované“ žitie prvoplánovo nepríliš praje formovaniu a presadzovaniu prínosných ideí či vyšších ideálov. Nielen, ale aj na oslabenie tohto stavu sa knižná publikácia rozhodne uplatní v kultúrnej spoločnosti ako odborne fundovaný, kompozične premyslený a výrazovo pôsobivý súbor návodov na pozdvihovanie kultúrneho povedomia a sebavedomia komunikantov, ktorí sa zaujímajú o individuálne a zároveň spoločensky hodnotné pôsobenie na verejnosti, v mediálnych podmienkach a i. Hlavnou cieľovou skupinou sa stanú členovia národného spoločenstva, ktorí sa prirodzene, nemanifestovane radia k prestížnym nositeľom výstižného, kultivovaného vyjadrovania, a tak obohacujú hodnotové fundamenty slovenčiny ako zásadnej spoločensko-národnej črty. *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania* sa tak dôstojne zaraďuje medzi potrebné, žánrovo úspešné diela.

Vladimír Patráš

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica